

ارزیابی مشارکتی طرح تجهیز، نوسازی و یکپارچه‌سازی اراضی دشت میان‌دربند شهرستان کرمانشاه از نگاه کشاورزان

فرحناز رستمی^{۱*}، خدیجه مرادی^۲، شهپر گراوندی^۳، نشمیل افشارزاده^۴

رضوان قنبرعلی^۵، کیومرث زرافشانی^۶، محمدرضا فرهادی^۷

۱.۶. اعضای هیئت علمی دانشکده کشاورزی، دانشگاه رازی کرمانشاه

۲، ۳، ۴ و ۵. دانشجویان دکتری توسعه کشاورزی، دانشگاه رازی کرمانشاه

۷. کارشناس ارشد مدیریت دولتی، دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۹۰/۱۱/۰۶ - تاریخ تصویب: ۹۱/۱۰/۰۶)

چکیده

کوچکی واحدهای بهره‌برداری و پراکندگی قطعات آن همواره از مهم‌ترین چالش‌های ساختاری نظام بهره‌برداری کشورمان بوده که آینده توسعه کشاورزی را با تهدید جدی مواجه ساخته است. طرح تجهیز، نوسازی و یکپارچه‌سازی اراضی از جمله راهکارهایی است که می‌تواند تا حد زیادی این چالش را مرتفع سازد. با توجه به نقش کلیدی این گونه طرح‌ها در عمران و آبادانی مناطق روستایی و اقتصاد ملی، در پژوهش حاضر سعی شده است به بررسی آسیب‌ها و مشکلات طرح تجهیز، نوسازی و یکپارچه‌سازی اراضی دشت میان‌دربند شهرستان کرمانشاه با استفاده از رهیافت مشارکتی پرداخته شود. به همین منظور، با تلفیقی از روش‌های تحقیق کیفی (PRA و تئوری بنیانی) سه روستای جلوگیره سفلی، صفی‌آباد و سراب‌شله به صورت روستاهای تحت پوشش طرح بررسی شدند. روش نمونه‌گیری با توجه به طبیعت تحقیق کیفی از نوع هدفمند انتخاب و اطلاعات لازم با استفاده از تکنیک‌های درخت مشکل، ماتریس رتبه‌بندی، گروه متمرکز و مصاحبه انفرادی جمع‌آوری شد. تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از طریق کدگذاری متداول در تئوری بنیانی انجام گرفت. یافته‌های حاصل نشان داد این طرح با مشکلاتی نظیر بی‌توجهی به مسائل زیست‌محیطی، به‌ویژه آسیب به خاک زارعی، نداشتن توجه کافی به ملاحظات فنی، بی‌توجهی به زیرساخت‌های سنتی روستاها، ضعف دیدگاه‌های کل‌نگر، مشارکت نکردن کشاورزان، ضعف نیروی انسانی متخصص، پایبند نبودن مسئولان به تعهدات خود و زیان‌های اقتصادی مواجه است. نتایج می‌تواند به منظور جلوگیری از تکرار چنین مشکلاتی در طراحی و انجام پروژه‌های آتی مورد استفاده برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گیرد.

واژگان کلیدی: ارزیابی مشارکتی، استان کرمانشاه، تجهیز و نوسازی اراضی، دشت میان‌دربند، یکپارچه‌سازی اراضی.

مقدمه

ضرورت توجه به بخش کشاورزی و رشد و توسعه همه‌جانبه آن موجب اجرای طرح‌های عمران روستایی در سطحی گسترده شده‌است. یکی از مهم‌ترین طرح‌های کاربردی که در این زمینه به اجرا درآمده است طرح تجهیز، نوسازی و یکپارچه‌سازی اراضی است. این طرح با هدف استفاده بهینه از منابع آب، خاک، نهاده‌ها و در نهایت توسعه کشاورزی تدوین شده‌است. اهداف فوق به‌خوبی نمایانگر اهمیت این گونه طرح‌ها در توسعه کشاورزی هستند. باوجود این اهمیت تحقیقات اندکی به ارزیابی مشارکتی طرح یکپارچه‌سازی اراضی از نگاه بهره‌برداران و کشاورزان پرداخته‌اند؛ در حالی که این مطالعات بی‌شک می‌توانند در جلوگیری از تکرار اشتباهات پرهزینه پیشین مورد استفاده قرار گیرند؛ به بیانی دیگر، چنین پژوهش‌هایی می‌توانند در شناسایی ضعف‌های موجود، بازنگری و ارتقای کمی و کیفی طرح‌های فوق مؤثر باشند و زمینه‌ساز موفقیت‌های آتی شوند. مطالعه کیفی حاضر در همین راستا و با هدف کلی ارزیابی مشارکتی طرح تجهیز، نوسازی و یکپارچه‌سازی اراضی دشت میان‌دریمن شهرستان کرمانشاه به اجرا درآمد. طرح یکپارچه‌سازی اراضی دشت میان‌دریمن شهرستان کرمانشاه از جمله پروژه‌هایی است که با هدف ساماندهی ۸۰۰۰ هکتار از اراضی دشت میان‌دریمن در دو ناحیه عمرانی D3 و D4 (نامگذاری قراردادی معاونت آب و خاک استان کرمانشاه) از سال ۱۳۸۴ آغاز شده است. در حال حاضر، واحد D4 این پروژه در سطح ۱۳ روستا به پایان رسیده و پروژه واحد D3 نیز از سال ۱۳۸۸ آغاز شده و با پیشرفت ۵۰٪ در قالب یک دوره سه‌ساله در حال اجراست. گفتنی است واحد D3 اراضی ۲۱ روستا را در بر می‌گیرد که تاکنون پروژه در اراضی ۶ روستای آن تکمیل شده است (معاونت آب و خاک استان کرمانشاه، ۱۳۸۹).

پیشینه تحقیق

طرح یکپارچه‌سازی، تجهیز و نوسازی اراضی از جمله الزامات اساسی برای دستیابی به برنامه‌های توسعه و عمران روستایی است؛ بنابراین می‌تواند نقش بنیادی و زیربنایی در توسعه مناطق روستایی داشته‌باشد (Pasakamhs & Malhene, 2010). طرح یکپارچه‌سازی و تجهیز و نوسازی اراضی به‌منظور افزایش بازده تولیدات، مکانیزه کردن کشت، امکان کشت دوم، بهبود مدیریت مزرعه، ارتقای وضعیت اقتصادی و اجتماعی جامعه کشاورزی و در نهایت افزایش بهره‌وری به مرحله اجرا

گذاشته شده‌است (Ashkar Ahangar Kalaei, 2006). سازمان خواربار جهانی (FAO) طرح یکپارچه‌سازی اراضی را از جمله مهم‌ترین اقدامات خود در برنامه‌های جامع توسعه روستایی معرفی می‌کند (Demetriou & et al, 2010). محققان مختلفی مزایا و مشکلات طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی را بررسی کرده‌اند و مواردی را متذکر شده‌اند. وان لیر یکپارچه‌سازی را فرایندی از برنامه‌ریزی روستایی می‌داند که از طریق بهبود نظام کشاورزی و کاربری اراضی به افزایش تولید و رفاه اجتماعی منجر شده‌است (Eftekhari, 2003). تحقیق ابراهیمی و همکاران نشان داد که طرح‌های تجهیز و نوسازی، از جمله یکپارچه‌سازی، باعث رفع موانع تولید و کاهش هزینه‌ها می‌شود (Ebrahimi & et al, 2011). اسکلینیکا از جمله مزایای این طرح را سهولت دسترسی به ماشین‌آلات برای هر قطعه، استفاده عقلانی‌تر از زمین، بهبود مدیریت مزرعه، بالا رفتن ارزش زمین و افزایش اجاره زمین‌ها می‌داند (Sklenhcka, 2006). توداروا و لولچوا با استفاده از بررسی آثار اجتماعی و اقتصادی پراکندگی اراضی در بلغارستان نشان دادند که پراکندگی اراضی مانع استفاده و به‌کارگیری روش‌های جدید کشاورزی می‌شود و سطح تولید را کاهش می‌دهد (Todorova & Lulcheva, 2005). تحقیق گونسالس گارسیا در اسپانیا نشان داد برنامه‌های یکپارچه‌سازی گامی مهم در جهت بهبود کارایی نیروی کار و بهره‌وری بهینه از اراضی کشاورزی است و افزایش آگاهی کشاورزان در مورد نتایج اقتصادی و اجتماعی یکپارچه‌سازی اراضی، انتقال اطلاعات مفید به کشاورزان از سوی مروجان و برنامه‌های حمایتی دولت عوامل مؤثر در پذیرش این برنامه است (Gonzales Garcia, 2007). احمدی و امینی در مطالعات خود از اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی در ادارات و مراکز خدمات جهاد کشاورزی شهرستان کرمانشاه و منطقه نجانان استان اصفهان نشان دادند مناطقی که در آن‌ها طرح یکپارچه‌سازی اجرا شده‌است دارای مالکیت‌های بزرگ‌تر، پراکندگی قطعات بیشتر و بهره‌برداران کمتر، باسوادتر و جوان‌تری هستند؛ همچنین این روستاها از برنامه‌های آموزشی- ترویجی بیشتری برخوردار بوده‌اند (Ahmadi & Amini, 2006). وثوقی و فرجی در مطالعه خود در روستاهای زیندشت نشان دادند که متغیرهای اجتماعی از جمله سواد، فراهم‌بودن فرصت‌های شغلی، میزان مالکیت زمین، عضویت در گروه، اطلاعات، اعتماد مردم به یکدیگر، اعتماد مردم به دولت و عوامل انگیزشی، دارای رابطه معنی‌داری با متغیر وابسته «میزان تمایل مالکان به مشارکت در

آسیب‌هایی پرداخته‌اند که یکپارچه‌سازی اراضی می‌تواند بر محیط زیست وارد کند. آن‌ها نشان دادند که یکپارچه‌سازی غیر اصولی به کاهش تنوع زیستی و آسیب‌رسانی به بافت خاک منجر می‌شود (Yu & et al, 2010). پیواکو برخی از ضعف‌های برنامه‌های یکپارچه‌سازی را در جمهوری چک این گونه توصیف می‌کند: نامشخص بودن مالکیت زارعان به زمین زراعی خود، وارد آمدن خسارت به بافت خاک و فرسایش خاک‌های زراعی، کنترل ناکافی سیلاب‌ها و ایجاد رواناب و غرقابی شدن زمین‌ها و در نتیجه تخریب محیط زیست از جمله ضعف‌ها و تهدیدهای ناشی از اجرای غیر اصولی این برنامه‌هاست (Pivaco, 2010). دیمیترو عوامل اجتماعی از قبیل برابری، منافع اجتماعی، نگرش، فرهنگ، ارزش‌های عاطفی-اخلاقی، ساختار جدید مالکیت، تغییر و بهبود شرایط زندگی را از جمله مهم‌ترین عوامل اجتماعی در مناطق روستایی می‌داند که غفلت از آن‌ها موجب به وجود آمدن آسیب‌های اجتماعی جبران‌ناپذیری می‌شود (Demetriou, 2011). از دیگر آسیب‌های اجتماعی، مشارکت نکردن ذی‌نفعان در فرایند برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های عمرانی است که می‌تواند بازتاب‌های نامطلوبی را در پی داشته‌باشد. مخالفت مالکان و مشارکت نکردن آنان برنامه‌های یکپارچه‌سازی را دچار مشکل کرده‌است (Trnka, 2002). بیشتر برنامه‌های عمرانی در روستاها بدون مشورت و حمایت روستاییان انجام می‌گیرند و در نهایت با شکست مواجه می‌شوند (Nhroula & Thapa, 2005)؛ همچنین هرگاه مشارکت مردم در اجرای این گونه طرح‌ها با اهداف از پیش تعیین‌شده برنامه‌های مرتبط نباشد، نه تنها این گونه مشارکت سودمند و اثربخش نخواهد بود، بلکه می‌تواند زیان‌بار هم باشد (Shahbazi, 2010)؛ بنابراین از الزامات هر برنامه و طرح عمرانی دخالت دادن ذی‌نفعان در برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌هاست. اگرچه مطالعات جسته‌وگریخته‌ای در خصوص آثار منفی و مشکلات طرح‌های یکپارچه‌سازی در نواحی روستایی انجام گرفته‌است، تحقیقاتی که این طرح‌ها را از نگاه خود کشاورزان به‌طور ویژه بررسی کند محدودند؛ از این رو پژوهش حاضر با هدف کلی اجرای این مهم (ارزیابی طرح‌های یکپارچه‌سازی، تجهیز و نوسازی اراضی) صورت گرفته‌است.

روش تحقیق

مطالعه کیفی حاضر با هدف کلی ارزیابی طرح تجهیز، نوسازی و یکپارچه‌سازی اراضی دشت میان‌دریاب شهرستان

یکپارچه‌سازی اراضی مزروعی» هستند (Vosooghi & Faraji, 2006). هیرونن به مطالعه طرح‌های یکپارچه‌سازی در فنلاند و چند کشور اروپایی پرداخته و اظهار داشته است که سود و منافع حاصل از یکپارچه‌سازی باید در همه موارد بیشتر از هزینه‌هایش باشد (Hiironen, 2010)؛ بنابراین قبل از اجرا باید برنامه‌های وسیعی شامل برنامه‌ریزی منطقه‌ای و محلی، تهیه و آماده‌سازی زیرساخت‌های روستایی، تأمین اعتبارات و بازسازی نهادها و تشکل‌های روستایی انجام گیرد (Kalantari & et al, 2005). پروژه‌های یکپارچه‌سازی، در کنار مزیت‌هایشان، به ضعف‌ها و آسیب‌هایی نیز دچارند. این طرح‌ها هرچند از نظر اقتصادی و رفاهی تأثیراتی در تحول زندگی روستاییان دارند، در برخی از موارد شرایط زندگی روستاییان را مختل می‌کنند و موجب مشکلات اقتصادی، مدیریتی، زیست‌محیطی و اجتماعی می‌شوند. مطالعات یکپارچه‌سازی اراضی ویتیکاینن نشان می‌دهد که اندازه قطعات و کاهش تعداد آن‌ها موجه‌ترین دلیل سودمندبودن این برنامه‌هاست (Vitikainen, 2004)؛ ولی تفاوت شدید در حاصل‌خیزی اراضی و امکان دسترسی برخی از اراضی به جاده و منابع آب باعث می‌شود که تعویض اراضی یا یکپارچه‌سازی با مشکلات زیادی همراه باشد (Amirnejad, 2009). کریسنت و همکاران نیز یکی از معایب و آسیب‌های اجتماعی یکپارچه‌سازی را تعویض زمین‌ها و نارضایتی مالکان در مبادله اراضی می‌دانند (Crecent & et al, 2005). به عقیده دیمیترو یکی از مشکلات جدی پروژه‌های یکپارچه‌سازی مشارکت نداشتن مالکان در واگذاری اراضی و ممانعت از تقسیم زمین‌های زراعی است (Demetriou, 2011). نتایج تحقیقات نیرولا و تاپا در هند نشان داد که کشاورزان و رهبران محلی از ترس اینکه در فرایند مبادله و واگذاری اراضی زمین‌های باکیفیت خود را از دست بدهند، در اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی مشارکت ندارند (Nhroula & Thapa, 2005). ویلر بیان می‌دارد که ناهمگونی در کیفیت قطعات اراضی تبادل و تعویض آن‌ها را با مشکل مواجه ساخته‌است (Wheeler, 2002). تاناکا آسیب‌های زیست‌محیطی را یکی دیگر از جنبه‌های منفی اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی می‌داند (Tanaka, 2003). تجربه‌های کشورهای اروپای غربی نشان می‌دهد که یکپارچه‌سازی با تمرکز بر افزایش بهره‌وری بدون در نظر گرفتن جنبه‌های محلی و بوم‌شناختی در نهایت به ازدست‌رفتن تنوع در طبیعت، فرسایش خاک و تخریب محیط زیست منجر می‌شود. یو و همکاران در چین به بررسی و شناسایی خطرات و

ارزیابی طرح تجهیز، نوسازی و یکپارچه‌سازی اراضی دشت

میان‌دربند شهرستان کرمانشاه از نگاه کشاورزان
بررسی انبوهی از داده‌های گردآوری شده از روستاهای تحت مطالعه نشان داد آسیب‌های طرح یکپارچه‌سازی دهستان میان‌دربند در قالب ۸ طبقه مفهومی شامل بی‌توجهی به مسائل زیست‌محیطی، به‌ویژه آسیب به خاک زارعی، بی‌توجهی به ملاحظات فنی، بی‌توجهی به زیرساخت‌های سنتی روستاها، ضعف دیدگاه کل‌نگر در طرح، مشارکت نکردن کشاورزان، ضعف نیروی انسانی متخصص، پایبند نبودن مسئولان به تعهدات خود و زیان‌های اقتصادی قابل دسته‌بندی است. همان‌گونه که در بخش پیشین آمد در مرحله کدگذاری انتخابی محور اصلی شناسایی و تعیین گردید. به عبارتی ضمن تمرکز بر فرایند نهفته در داده‌ها، گروه تحقیق، توجه خود را به این معطوف کرد که مقوله یا محوری را تشخیص دهد که بیش از همه در داده‌ها تکرار شده و قادر است سایر مقوله‌ها را به یکدیگر ارتباط دهد. در این میان "عدم مشارکت کشاورزان" مقوله اصلی تشخیص داده شد که بطور مستقیم و غیرمستقیم سایر مقوله‌ها را تحت تأثیر خود قرار می‌داد. به هر جهت طرح مذکور از نگاه کشاورزان روستاهای مورد مطالعه آسیب‌هایی به شرح ذیل ایجاد نموده است که به تفصیل به آن پراخته خواهد شد:

بی‌توجهی به مسائل زیست‌محیطی، به‌ویژه آسیب به خاک زراعی

یکی از مشکلاتی که از سوی کشاورزان روستاهای مورد مطالعه مدام عنوان شد، بی‌توجهی به مسائل زیست‌محیطی، به‌ویژه آسیب به خاک زراعی بود (نگاره ۱).

در این زمینه، یکی از کشاورزان روستای جلوگیره سفلی چنین می‌گوید:

«باند‌هایی که برای تردد ماشین‌آلات کشاورزی در اطراف کانال‌ها زده شده دوبانده است. انگار که می‌خواستند سر زمین‌های ما اتوبان بزنند. زمین‌های زیادی را خراب کردند. تازه، از مخروط‌های کوهی برای ساختن این باندها استفاده شده است که وقتی باران می‌آید، این مخروط‌ها وارد اراضی حاشیه باند می‌شود و کیفیت خاک را کاهش می‌دهد. از همه مهم‌تر، هنگام تسطیح خاک زنده را برداشتند. اصلاً خاک زمین‌هایمان عوض شده است و خاک‌به‌خاک شده‌ایم. از دور که نگاه می‌کنید کاملاً مشخص است که کیفیت خاک زراعی پایین آمده و زمین آهکی شده است.»

علل:

۱. نقشه‌برداری غیراصولی ۲. بی‌توجهی به نظر مردم ۳. تسطیح به‌دست راننده غیرمتخصص ۴. صلاحیت نداشتن مجری از نظر فنی ۵. آزمایش و خطای مجریان ۶. ادوات نامناسب تسطیح.

پیامدها:

۱. تسطیح نامناسب ۲. افزایش هزینه تولید ۳. اضافه‌شدن خاک نامرغوب به اراضی ۴. مطابقت نداشتن دریاچه‌ها با کانال‌ها ۵. دورشدن زمین‌ها ۶. بتن نامرغوب ۷. ریزش کانال‌ها.

رتبه‌بندی مشکلات طرح:

دستیابی به هدف رتبه‌بندی مشکلات با اجرای تکنیک ماتریس رتبه‌بندی در روستای صفی‌آباد ممکن شد.

تصویر ۲. ماتریس رتبه‌بندی مشکلات طرح تجهیز روستای صفی‌آباد

نگاهی به ماتریس فوق نشان می‌دهد کشاورزان روستای صفی‌آباد مهم‌ترین مشکلات طرح را چنین رتبه‌بندی می‌کنند:

۱. کاهش کیفیت خاک زراعی ۲. تسطیح نامناسب ۳. طولانی‌شدن زمان پروژه ۴. نبود حصار برای کانال‌ها ۵. تجمع فاضلاب در کنار کانال ۶. ناممکن بودن کشت محصولات جالیزی^۱ ۷. دائمی‌نبودن آب کانال‌ها ۸. صداقت نداشتن مردم مثلاً در پرداخت حقابه (پرداخت غرامت به دلیل تأخیر در اجرای پروژه به بی‌صداقتی مردم منطقه منجر شده بود.

بسیاری از خانوارها برای فرار از پرداخت حقابه اراضی، خود را جزء مالکان آن دسته از اراضی که دیرتر از زمان مقرر به آن‌ها واگذار شده بود معرفی می‌کردند. ۹. کاهش سطح برداشت محصول (به دلیل جابه‌جا کردن لایه سطحی و زنده خاک در مناطق غیر مسطح).

۱. در ادامه، به دلیل این امر خواهیم پرداخت.

بی توجهی به مسائل زیست محیطی به ویژه
آسیب به خاک زراعی

تخریب بیش از حد زمین های کشاورزی بر اثر احداث جاده های سرویس و حریم کانال ها؛
استفاده از خاک نباتی به منظور پرکردن معادن مخروط؛
برنگرداندن خاک نباتی به اراضی؛
خاکبرداری بیش از حد و آهکی شدن زمین؛
تخریب مراتع بر اثر احداث معادن مخروط؛
ریزش مخروط جاده های سرویس به درون مزارع و کاهش کیفیت زمین ها؛
غرقابی شدن زمین ها در برخی از نواحی؛
نشست کردن خاک و ایجاد گودال در داخل زمین.

نگاره ۱. بی توجهی به مسائل زیست محیطی به ویژه آسیب به خاک زارعی

بی توجهی به زیرساخت های سنتی روستا
به نظر می رسد در اجرای طرح مذکور زیرساخت های سنتی
روستا نادیده گرفته شده است (نگاره ۲).

کشاورز دیگری از روستای صفی آباد نیز به این مشکل
اشاره کرده است و می گوید:
«خاک نباتی به زمین ها برگردانده نشد. در بعضی
قسمت ها، آن قدر خاکبرداری شده که به سنگ گچ و آهک
رسیده است.»

بی توجهی به زیرساخت های سنتی روستاها

از بین رفتن زهکش سنتی روستا و ایجاد آب گرفتگی در روستا؛
از بین رفتن رودخانه طبیعی و در نتیجه آب گرفتگی مزارع؛
از بین رفتن مرز طبیعی روستاها و ایجاد درگیری میان روستاییان؛
از بین رفتن چاه فاضلاب روستا بر اثر احداث کانال.

نگاره ۲. آسیب بی توجهی به زیرساخت های سنتی روستا در طرح

می شویم، در بعضی قسمت ها آب وارد چکمه هایمان می شود.»
کشاورز دیگری از روستای سراب شله ضمن اشاره به این
آسیب، پیامدهای اجتماعی آن را نیز مورد توجه قرار
می دهد:

«اختلاف ما با روستای جلوگیره زیاد شده است؛ چون در
طول اجرای این طرح مرز طبیعی دو روستا از بین رفته است.
در حال حاضر، مرز دو روستا یک سنگ یا یک چوب شده
است. من می توانم آن را جلو ببرم و دیگری آن را عقب بیاورد.»

در تأیید این امر، یکی از کشاورزان روستای جلوگیره
سفلی می گوید:
«مسئله بسیار مهم دیگر، که بعد از آمدن آب وحشتناک
است، نداشتن زهکش است. قبلاً، خود روستا زهکش سنتی
داشت، اما با اجرای این طرح زهکش قبلی هم از بین رفت.
حالا اگر آب بیاید یا آب باران زیاد باشد، ممکن است روستا
دچار سیل و آب گرفتگی شود. همین مشکل الآن سبب
غرقابی شدن زمین هایمان شده است. وقتی وارد زمین

کنند، اما انجامش ندادند.»

کشاورزی از روستای صفی‌آباد اضافه می‌کند:

«قبلاً، فاضلاب روستا به داخل یک گودال هدایت شده بود و در خارج از روستا جمع می‌شد؛ اما بعد از ساخت کانال اصلی این گودال از بین رفت و فاضلاب در کنار کانال تجمع پیدا کرد و منبع آلودگی شد. قرار بود آن را درست

ضعف دیدگاه‌های کل‌نگر در طرح

از دیگر آسیب‌های استخراج‌شده می‌توان به ضعف دیدگاه‌های کل‌نگر در طرح اشاره کرد (نگاره ۳).

ضعف دیدگاه‌های کل‌نگر در طرح

احداث‌نشدن پل بر روی کانال‌ها و ایجاد مشکل برای عبور و مرور مردم روستا؛
بی‌توجهی به منافع افراد کم‌زمین؛
وجود نداشتن حفاظ در اطراف کانال و سقوط کودکان و احشام به داخل آن.

نگاره ۳. آسیب ضعف دیدگاه‌های کل‌نگر در طرح

اوقات، درگیری بین مردم و ناظران به پاسگاه‌ها هم می‌کشد. برخی از کشاورزان به زندان هم تهدید شده‌اند، به‌ویژه کسانی که زمین کمتری داشتند. آن‌هایی که زمین بیشتری داشتند مشکلی نداشتند، اما این بی‌زمین‌ها بودند که از زندگی ماندند و ساقط شدند.»

مشارکت نکردن کشاورزان

از جمله مباحثی که از سوی روستاییان مورد تأکید قرار گرفت، موضوع مشارکت نکردن مردم در طرح بود (نگاره ۴). به نظر می‌رسد بین کشاورزان و مسئولان اجرایی تعامل بسیار اندکی وجود دارد.

در این زمینه، یکی از روستاییان صفی‌آباد چنین می‌گوید:

«قیمت اجاره زمین افزایش یافته است. کسانی که زمین ندارند نمی‌توانند زمین اجاره کنند. از طرفی، قیمت حبابه هم اضافه شده... اصلاً در این طرح به خیلی چیزها توجه نکرده‌اند. کانال‌ها حفاظ ندارد. پارسال، یکی از بچه‌های روستا به داخل کانال افتاد و پایش شکست.»

کشاورزان روستای سراب‌شله ضمن اشاره به مسئله نبود حفاظ بر روی کانال‌ها می‌گویند:

«دسترسی به مزارع هرچند که یک‌تکه شده، سخت‌تر از گذشته است. تعداد زیادی کانال وسط زمین زده‌اند که روی آن‌ها پل زده‌اند. انگار که محاصره کانال‌ها شده‌ایم. گاهی

مشارکت نکردن کشاورزان

بی‌صدقاتی برخی روستاییان در برخورد با مسئولان پروژه؛
بی‌توجهی به نظرات روستاییان قبل از اجرای پروژه؛
ایجاد نزاع بین روستاییان و مسئولان طرح و دخالت پاسگاه؛
نبود همکاری متقابل بین مردم روستا و مسئولان پروژه.

نگاره ۴. مشارکت نکردن کشاورزان

یکی از کشاورزان روستای جلوگیره سفلی ضمن اشاره به این مسئله می‌گوید:

«در روستای ما، کار را خراب کردند چون شروع کار بود. از مردم نظر نخواستند. مردم هم فکر می‌کنند هرکاری از طرف دولت انجام شود دیگر نمی‌شود به آن اعتراض کرد. به شیوه آزمون و خطا کار می‌کردند. در روستاهای دیگر که بعد از ما کار شد، وضعیت بهتری به وجود آمد؛ مثل روستاهای تاسوله‌جان، میان‌کوه و سلطان‌کوه.»

کشاورز دیگری از سراب‌شله نیز به موضوع مشارکت نکردن مردم در طرح پرداخته است و ضمن بیان این

ضرورت چنین می‌گوید:

«با ما مشورت نکردند. اگر از ما در مورد زهکش می‌پرسیدند، حالا این مشکلات را نداشتیم. ما زهکش را بهتر می‌شناختیم. اگر همان رودخانه روستا زهکش می‌بود و تخریب نمی‌شد، حالا زمین‌ها غرقابی نبودند.»

ضعف نیروی انسانی متخصص

یکی از مهم‌ترین آسیب‌های طرح از نگاه کشاورزان موضوع ضعف نیروی انسانی متخصص است (نگاره ۵).

ضعف نیروی انسانی متخصص

به‌کارگیری رانندگان اسکرپور کم‌تجربه؛
استفاده از مهندسان کم‌تجربه؛
استفاده از ماشین‌آلات نامناسب برای تسطیح؛
نبود نظارت کافی بر روند اجرایی؛
انجام اقدامات به شیوه آزمون و خطا از سوی مجریان طرح؛
شتابزدگی مسئولان در اتمام به‌موقع پروژه.

نگاره ۵. آسیب کمبود نیروی انسانی متخصص

قبلاً با یک شاه جو زمین آب می‌خورد، بعد از تسطیح باید از سه شاه جو برایش آب ببرم. تازه، در برخی از قسمت‌ها آب آن‌قدر جمع می‌شود که چکمه‌هایم پر از آب می‌شود.»

پایبند نبودن مسئولان به تعهدات خود

از دیگر مواردی که در روستاهای مورد مطالعه از سوی بهره‌برداران به‌عنوان آسیب طرح مطرح شد، پایبند نبودن مسئولان به تعهدات خود بود (نگاره ۶).

در این زمینه، یکی از کشاورزان روستای جلوگیره سفلی چنین می‌گوید:

«خیلی از راننده‌ها از ساکنان روستاها انتخاب شدند که مهارت کافی را نداشتند. به‌طوری که در برخی قسمت‌ها آب جمع می‌شود. راننده اسکرپور آمد و وارد زمین‌ها شد و آن‌قدر دور خودش چرخید که زمین‌ها کوبیده شد. قسمت‌های مسطح گودتر شدند و قسمت‌های بلند هم آب نمی‌خورد. اگر

پایبند نبودن مسئولان به تعهدات خود

پرداخت نکردن خسارت مربوط به کانال‌های فرعی؛
پرداخت نکردن خسارت به مالکان معادن؛
کشت نکردن زمین‌های زراعی به مدت سه سال بر اثر تأخیر در تسطیح اراضی؛
طولانی شدن زمان پروژه.

نگاره ۶. آسیب پایبند نبودن مسئولان به تعهدات خود

«ناظر طرح یکبار هم سر زمین‌های ما نیامد. اگر هم می‌آمد، نظر ما را گوش نمی‌داد و فقط نگاهی به زمین‌ها می‌انداخت و می‌رفت.»

نداشتن توجه کافی به ملاحظات فنی

یکی از مهم‌ترین مشکلات پروژه، که باعث نارضایتی بسیاری از کشاورزان شده بود، نداشتن توجه کافی به ملاحظات فنی است. نگاره ۷ نمایانگر برخی از مسائلی است که بر اثر این بی‌ملاحظگی ایجاد شده است.

در این زمینه، کشاورزان روستای سراب‌شله می‌گویند: «وقتی با آب کانال هندوانه و خربزه‌هایمان را آبیاری کردیم، همگی خشک شدند؛ ولی بقیه که از آب چاه استفاده می‌کردند محصولاتشان سالم ماند.»
کشاورزان جلوگیری نیز چنین می‌گویند: «هنوز چیزی نگذشته دیواره بتنی کانال‌ها ریخته است. دست که می‌زنی به راحتی کنده می‌شود.»

در این زمینه، کشاورزی از روستای صفی‌آباد می‌گوید: «قرار شد زمین‌ها و کانال‌های درجه ۳ و ۴ تکمیل و بعد به کشاورزان تحویل داده شود؛ اما ناتمام به ما تحویل دادند. خیلی عجله داشتند. یک هفته‌ای سروته کار را به هم آوردند؛ چون روستای ما آخر بود و باید کار را تحویل می‌دادند، در غیر این صورت فصل کشت می‌گذشت و آن‌ها باید خسارت می‌دادند.»

کشاورزی از روستای سراب‌شله:

«پیمانکار در قرارداد موظف شده بود که علاوه بر پر کردن و جایگزینی خاک برداشته شده، هکتاری دو میلیون تومان برای معادن خسارت پرداخت کند. نه تنها خسارت پرداخت نشده، بلکه معادن هم پر نشده‌اند. مسئولان طرح بر اساس قراردادها و صحبت‌های خودشان و قول‌وقرارها کار نکردند. چند بار با کشاورزان جلسه برگزار کردند و وعده و وعید دادند؛ اما همین که امضا کردیم و قراردادها بسته شد، دیگر نه قولی اجرا شد و نه احوالی از ما گرفتند.»
کشاورزی دیگر از روستای سراب‌شله:

نداشتن توجه کافی به ملاحظات فنی

نبود زهکش در مزارع؛
افزایش تعداد قطعات اراضی؛
اختلاف ارتفاع کانال‌ها و زهکش‌های درجه ۲ و ۳؛
فرسایش کانال‌ها (پوسته‌پوسته شدن بتن و ریزش کانال)؛
آلودگی آب کانال‌ها و خشک شدن محصولات جالیزی؛
استفاده از سیستم آبیاری سنتی و پیامدهای منفی آن نظیر پرت آب، خاکشویی و غیره.
دائمی نبودن آب کانال‌ها

نگاره ۷. آسیب نداشتن توجه کافی به ملاحظات فنی

نارضایتی برخی کشاورزان از پروژه را فراهم آورده است. نگاره ۸ بیانگر این چالش است.

زیان‌های اقتصادی

این آسیب، که خود پیامد طبیعی سایر آسیب‌ها نظیر تخریب ساختار خاک و غیره به شمار می‌آید، موجبات

زیان‌های اقتصادی

افزایش هزینه آماده‌سازی زمین بر اثر پراکنده شدن قطعات پس از اجرای طرح؛
کاهش عملکرد زمین‌های زراعی بر اثر تسطیح نامناسب و کاهش کیفیت خاک؛
افزایش اجاره‌بهای زمین و افزایش مشکلات اقتصادی کشاورزان کم‌زمین.

نگاره ۸. زیان‌های اقتصادی

- برای زهکش درجه ۳ یک بار نقشه برداری انجام می‌شود؛ کانال درجه ۳ یک بار و زمین یک بار. هر جا مشکلی باشد، مشخص می‌شود.

کارشناسان دلیل کشت نکردن به موقع را این گونه اعلام کردند:

- کشت نکردن به موقع نتیجه تحویل ندادن به موقع است. زمین شهریور به کارفرما تحویل داده می‌شود و مهرماه امکان تحویل مجدد وجود ندارد.

کیفیت نامطلوب خاک از عامل زیر سرچشمه می‌گیرد:

- در برخی مناطق نظیر سراب‌شله و انتهای جلوگیره جنس خاک بد است و نفوذپذیری خاک بسیار پایین است. ما خاک را عوض کردیم. کمپوست و کود آلی برای حل مشکل آهکی بودن اراضی معرفی شده است.

کارشناسان توضیح زیر را در مورد مرز روستاها بیان می‌کنند:

- مرز روستا در حال حاضر با سازه‌های آبی مشخص شده است. در حال حاضر، میخ‌هایی وجود دارد که با GPS مشخص می‌کند که محل مرز کجاست.

در ارتباط با کمبود زهکش معتقدند:

- محیط زیست اجازه تعمیق زهکش را نمی‌دهد. به دلیل اختلاف آب منطقه‌ای با محیط زیست آب منطقه‌ای نمی‌تواند زهکش درجه ۲ را بزند تا زهکش درجه ۳ ما به آن وصل شود. برای همین اراضی ماندابی و غرقابی شده است.

توضیح زیر در مورد شتابزدگی مجریان است:

- عجله‌ای نمی‌تواند صورت بگیرد. ما بر اساس مشخصات فنی کار را تحویل می‌گیریم.

دلیل ریزش و پوسیدگی کانال‌ها این گونه توجیه می‌شود:

- به دلیل حضور یکی از مسئولان، کار در فصل سرد تحویل موقت شد. آب بتن در هوای سرد یخ می‌زند و سیمان پودر می‌شود و قدرت چسبندگی ندارد. به همین دلیل است که بتن‌ها پوسته‌پوسته شد و کانال ریزش کرد.

دلیل ماندابی شدن زمین‌ها چنین توضیح داده شد:

- رودخانه رازآور از رقوم زهکش آب منطقه‌ای بالاتر است و در نتیجه آب رودخانه را می‌کشد. این مسئله در مرحله مطالعاتی که وزارتخانه انجام داد دیده شد و گفتند در فاز اجرا آن را حل می‌کنیم؛ اما حل نشد و همین امر سبب شد ۳۰۰ هکتار از اراضی ماندابی شود.

در این زمینه، کشاورزی از روستای جلوگیره می‌گوید: «تعداد قطعات نسبت به قبل از طرح بیشتر شده است. هر کدام گوشه‌ای افتادند. نمی‌توانم به آن‌ها برسم. خرجم زیاد شده، برای شخم، برای همه چیز.»

روستاییان صفی‌آباد می‌گویند:

«خاکمان داغان شده است. زمین‌هایمان دیگر مثل قبل نیستند. این همه زحمت می‌کشیم به اندازه یک زمین دیم هم در نمی‌آوریم.»

کشاورزی از روستای سراب‌شله:

«قیمت اجاره آن قدر بالا رفته است که مانده‌ام چه کنم. تمام زمینی که دارم یک هکتار و نیم است. قبلاً، می‌توانست م چند هکتاری اجاره کنم، اما حالا...»

دیدگاه کارشناسان طرح یکپارچه‌سازی

پس از آگاهی از دیدگاه کشاورزان، تیم تحقیق به منظور مثلث‌سازی و بررسی اعتبار داده‌ها جلسه‌ای با حضور کارشناسان واحد آب و خاک جهاد کشاورزی کرمانشاه تشکیل داد.^۱ نتایج این نشست، توضیح کارفرما و مهندسان ناظر به شرح ذیل بیان می‌شود:

کارشناسان طرح دلیل افزایش قطعات را این گونه تشریح کردند:

«دوری و نزدیکی به تأسیسات زیربنایی، نقد و نسبه بودن، کنارنیامدن روستاییان به دلیل اختلافات پیشین و توپوگرافی مانع یا موجب تقسیم و تجمیع زمین‌هاست؛ بنابراین گاه قطعات افزایش می‌یابند.»

تسطیح نامناسب و راننده کم‌تجربه اسکرپور توضیح این کارشناسان بدین شرح است:

- کامپیوتر حجم خاکبرداری را مشخص می‌کند. طراحی صفحه‌تسطیح کار ما نیست. کار روستایی هم نیست. نقشه‌بردار پس از تسطیح چک می‌کند چنانچه رقوم اشتباه باشد، مجدداً خاکریزی یا خاکبرداری انجام می‌گیرد.

- دستگاه‌ها لیزری هستند و نقش راننده بسیار کم‌رنگ است. از دستگاه‌های مکانیکی برای خاکبرداری حجیم اولیه و از دستگاه لیزری برای رگلاژ و تسطیح نهایی استفاده می‌شود.

- کشاورز نمی‌داند اسکرپور مکانیکی است. فکر می‌کند که چشم الکترونیک را برداشته‌اند.

۱. به‌کارگیری روش‌های چندگانه در جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش کیفی، اعتبار یافته‌های این روش را از طریق فرایندی که از آن به سه‌گوشه‌سازی یاد می‌شود افزایش می‌دهد (ادیب حاج باقری و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۸). پاپ زن (۱۳۹۰) تعدد منابع، تعدد روش‌ها یا استفاده همزمان از هر دو را از جمله راه‌های مثلث‌سازی (Triangulation) می‌داند. در تحقیق پیش روی، بدین منظور، همزمان از تعدد منابع و تعدد روش‌ها استفاده شد.

به‌طور کلی، چالش‌های مرتبط با پروژه از نگاه کارشناسان طرح به‌صورت زیر قابل طبقه‌بندی است:

۱. حادبودن مسائل اجتماعی پروژه نظیر اختلاف کشاورزان هنگام توزیع مجدد ۲. بی‌توجهی وزارت نیرو به تعهدات خود ۳. ناآگاهی مردم روستا از اقدامات فنی انجام‌شده ۴. هماهنگ نبودن نهادهای اجرایی مرتبط با طرح نظیر آب منطقه‌ای، محیط زیست و جهاد کشاورزی ۵. بی‌توجهی به داده‌های فاز مطالعاتی ۶. بی‌صدافتی و کارشناسی برخی روستاییان برای کسب امتیازات بیشتر.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مطالعه کیفی حاضر نشان می‌دهد طرح تجهیز و نوسازی دهستان میان‌در بند با انواعی از چالش‌ها مواجه است؛ چالش‌هایی که بسیاری از آن‌ها نتیجه کم‌توجهی به مقوله‌ای واحد و در عین حال اساسی است. مقوله‌ای که به‌صورت فرایندی توانمندساز و یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی سال‌ها در ادبیات توسعه مورد توجه جدی بسیاری از صاحب‌نظران قرار گرفته مشارکت است؛ امری که ویو و همکاران (۲۰۰۵) آن را پراهمیت می‌دانند و می‌نویسند: «دستیابی به موفقیت در این گونه طرح‌ها بدون مشارکت مردم روستایی امری غیرممکن است.» به گفته مسئولان پروژه تعامل با کشاورزان در سه جلسه آغازین پیش از اجرای طرح انجام پذیرفته‌است. آنچه آشکار است (Wu & etal, 2005) اینکه چنانچه از نگاه جفی (۱۹۹۸) به سطح مشارکت در این طرح بنگریم، باید این‌گونه بنویسیم: «مشارکت در چنین سطحی، یعنی مشارکت منفعل، پایین‌ترین سطح مشارکت به شمار می‌آید و لازمه تعاملات اثربخش آن است که این سطح حداقل تا مشارکت تعاملی^۱ ارتقا یابد.» بی‌توجهی به زیرساخت‌های روستا - که نتیجه آن به‌وجود آمدن مشکلات زیست‌محیطی روستا از جمله آسیب‌رساندن به خاک زراعی، کاهش حاصلخیزی خاک، پایین‌آمدن سطح عملکرد اراضی و زیان‌های اقتصادی است

(Pivaco, 2010) - به‌طور عمده ناشی از ناآگاهی کارگزاران و مجریان طرح از شرایط و ویژگی‌های منطقه است. علتی که خود معلول علتی بزرگ‌تر یعنی مشارکت نکردن کشاورزان در طراحی و اجرای طرح است. مشکلی که مطالعات کلانتری و همکاران، اسکلیکا، شوای و همکاران و ترنکا نیز به آن توجه کرده‌اند (Kalantari & et al, 2005; Sklenicka, 2006; Shuai & et al, 2010; Trnka, 2002).

- کشاورزان جهت شیب را تغییر داده‌اند و آب دیگر از زهکش خارج نمی‌شود. چون خواسته‌اند زمین به جاده آسفالت بخورد برای همین آب جمع شده‌است.

در مورد مشارکت مردم توضیح کارشناسان چنین بود:

- ما می‌توانستیم با مطالعات خاکشناسی و بر حسب کیفیت خاک زمین‌ها را تقسیم کنیم، اما گفتیم خودشان این کار را انجام دهند.

- جلسه اول صفحه تسطیح و غیره را توضیح می‌دهیم و نماینده را انتخاب می‌کنیم. جلسه بعد نماینده، نماینده وراثت و زمین‌ها را شناسایی می‌کنیم. جلسه سوم توزیع زمین است. آن‌ها به ما می‌گویند زمین کی و کجا می‌افتد. ما فقط میزان اراضی را مشخص می‌کنیم. می‌خکوبی می‌شود و در صورتجلسه تعداد قطعات و سطح هریک مشخص می‌شود و در اختیار کارفرما و کشاورز قرار می‌گیرد.

- زمین‌های زراعی را به‌منظور دریافت خسارت کشت نمی‌کنند.

- خود کشاورزان مشکل دارند و مسیر آب را تغییر می‌دهند. درپچه‌ها را با تراکتور و زنجیر بوکسل کردند و شکستند. با این مشکلات اراضی آخر کانال‌ها آب نخواهند داشت.

- کشاورزان صادق نیستند. چاه دورتر را چاه خود معرفی می‌کنند تا درخواست لوله بیشتری بدهند. ما را اذیت می‌کنند. بیشتر وقت ما صرف مچگیری از کشاورزان می‌شود؛ برای مثال کشت نمی‌کنند تا خسارت بگیرند. این کارشناسان دلیل کاهش عملکرد را این‌گونه توضیح می‌دهند:

- چون بافت و ساختمان خاک به هم می‌ریزد، سال اول کاهش عملکرد داریم. توصیه به کود سبز می‌شود که هیچ‌کس این کار را نمی‌کند چون معیشت او به زمین وابسته است.

در مورد پرداخت خسارت کارشناسان پروژه چنین می‌گویند:

- خسارت معادن بر عهده آب منطقه‌ای است.

- خسارت کشت سبز هنگام احداث کانال‌های درجه ۳ و ۴ پرداخت شده‌است.

خارج از مسائل یادشده، یکی دیگر از مشکلات طرح تشکیل نشدن تعاونی آب‌بران ذکر می‌شود که خود بی‌شک پیامدهای منفی فراوانی به همراه خواهد داشت.

بدهمی‌ها، استفاده از دانش زمان آزموده بومی آن‌ها و ایجاد اعتماد متقابل بین مردم و مسئولان؛

- هماهنگ کردن نهادهای اجرایی مرتبط با طرح نظیر: آب منطقه‌ای، محیط زیست و جهاد کشاورزی از طریق مدیریتی واحد؛

- پرداخت تسهیلات به بهره‌برداران به منظور ایجاد امکان عمل به توصیه‌های فنی نظیر استفاده از کود سبز؛

- تشکیل تعاونی آب‌بران به منظور مدیریت آب؛

- توجه به داده‌های فاز مطالعاتی به منظور جلوگیری از ایجاد مشکلات فنی در فاز اجرا؛

- قربانی نکردن ملاحظات فنی به دلیل مسائل سیاسی؛

- برگزاری کلاس‌های آموزشی برای توجیه کشاورزان قبل و در هنگام اجرای طرح، به منظور جلوگیری از اقداماتی نظیر تغییر شیب به دست آنان.

یکی از مهم‌ترین آسیب‌های زیست‌محیطی طرح به منطقه برداشتن لایه سطحی (لایه حاصلخیز) خاک و برنگرداندن این خاک پس از تسطیح به اراضی مزبور و در نتیجه کاهش حاصلخیزی محسوس خاک است. حتی گاهی دیده شده است که پیمانکاران از این خاک برای ساخت جاده‌های بین مزارع استفاده می‌کنند. در این خصوص، پیشنهاد می‌شود مردم منطقه در قراردادی که با پیمانکاران منعقد می‌سازند آن‌ها را ملزم به بازگرداندن خاک‌های زراعی کنند که هنگام تسطیح خاکبرداری شده‌اند تا با این سازوکار تعریف شده آسیب‌های زیست‌محیطی کمتری به اراضی زراعی منطقه وارد شود.

نا هماهنگی کار سازمان‌های ذی‌ربط از جمله سازمان‌های اجرایی، محیط زیست و جهاد کشاورزی با معاونت آب و خاک از جمله مشکلاتی است که کشاورزان و مسئولان بر آن تأکید کرده‌اند و نتیجه آن پایبند نبودن مسئولان به اجرای تعهدات خود در موعد مقرر و ایجاد حس بی‌اعتمادی و کارشکنی در روستاییان است. این مشکل نیز در مطالعات نیرولا و تاپا در ارزیابی طرح‌های تجهیز و نوسازی در جنوب آسیا تأیید می‌شود (Nirola & et al, 2006). به‌طور کلی چنانچه هماهنگی، مشارکت و تعامل سازنده بین سازمان‌های اجرایی، مردم و دست‌اندرکاران حاکم برقرار باشد و رویکرد جامع‌نگر توسعه مشارکتی در طرح‌های یکپارچه‌سازی، تجهیز و نوسازی اراضی مدنظر قرار گیرد، زمینه تصمیم‌گیری، تخصیص منابع، مدیریت و نظارت مردم محلی در طرح‌ها فراهم می‌شود؛ در نتیجه، ضمن جلوگیری از هدر رفتن سرمایه، بودجه و وقت و زمان از بروز بسیاری از مشکلات از جمله کارشکنی روستاییان جلوگیری به عمل می‌آید و حتی زمینه برای استفاده از نیروی کار انسانی، مشارکت مالی و مشارکت اطلاعاتی آنان فراهم می‌شود. این عوامل خود پیامدهایی چون بالارفتن احتمال موفقیت در طرح‌های توسعه‌ای، پایداری طرح‌ها، تعهد مردم در نگهداری و حفظ طرح‌ها و جلوگیری از بروز مشکلات مشابه در طرح‌های آتی و در مناطق دیگر را به دنبال خواهد داشت. با توجه به نتایج، پیشنهادهای زیر مطرح می‌شود:

- تعامل بیشتر با مردم محلی به منظور از بین بردن

فهرست منابع

- آشکار آهنگرکلایی، م و اسدپور، ح و علیپور، ع. (۱۳۸۵). «بررسی نگرش کشاورزان به طرح یکپارچه‌سازی اراضی در شالیزارهای مازندران» مطالعه موردی روستایی گلیرد شهرستان جویبار، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۴، شماره ۵۵.
- ابراهیمی، م.ص؛ کلانتری، خ و اسدی، ع (۱۳۹۰). «تحلیل اثرات اجرای طرح تجهیز و نوسازی اراضی شالیزاری استان گیلان از دیدگاه شالیکاران» مجموعه مقالات دومین همایش ملی توسعه پایدار روستایی، همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- افتخاری، ع. ر (۱۳۸۲). توسعه کشاورزی (مفاهیم، اصول، روش تحقیق، برنامه‌ریزی) در یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی. انتشارات سمت.
- احمدی، ع و امینی، ا. (۱۳۸۵). «عوامل مؤثر بر تقاضای اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی از دیدگاه کارشناسان شهرستان کرمانشاه و منطقه لنجانان اصفهان». مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، سال یازدهم، شماره ۴۲.
- امیرنژاد، ح و رفیعی، ح. (۱۳۸۸). «ارزیابی اقتصادی و مالی یکپارچه‌سازی اراضی روستایی دشت هزار در استان مازندران. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۴، صص ۹۹-۱۲۳.
- شهبازی، ا (۱۳۸۹). درآمدی بر آسیب‌شناسی توسعه روستایی. انتشارات دانشگاه شهیدبهبشتی، تهران.

طرح یکپارچه‌سازی اراضی روستاهای واحد عمرانی D4 دشت میان‌دریمند گاویشان.

وثوقی، م و فرجی، ا (۱۳۸۵). مشارکت در یکپارچه‌سازی اراضی مزروعی». مطالعه موردی روستاهای زرین‌دشت. مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره هفتم، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۵، صص ۱۰۱-۱۱۸.

Crecente, R., Alvarez, C. & Fra, U. (2002). Economic, social and environmental impact of land consolidation in Galicia. *Journal of Land Use Policy*. 19: 135- 147.

Demetrius, D., Stillwell, J. & See, L. (2011). Land consolidation in Cyprus: Why is an Integrated Planning and Decision Support System required? *Land Use Policy*. 19: 1-12.

Gonzales Garcia, I. (2007), "Land consolidation in Spain: the land registry perspective. Effective and sustainable land management- A permanent challenge for each society". UNECE WPLA Workshop, Session Dissocial and Constitutional Dimension of Land Management, Munich, May 24-25

Hiironen, J., Matthla, P. Laati, M. (2010). Renewing the evaluation of land consolidation. FIG congress. Sydney, Australia.

Jafee, D. (1998). Levels of socio-economic development theory. Praeger Westport. Connecticut London.

Nirola, G., Thapa, G., (2005). Impacts and causes of land fragmentation, and lessons learned from land consolidation in South Asia. *Land use policy* 22: 358-372.

Pivaco, J., (2010). Land consolidation in Czech and protection on 2007. Renewing the evaluation of land consolidation. FIG congress. Sydney, Australia.

Shuai, Y., Chao-Fu, W., Xin-Yue, Y. & You-Jin, L. (2010). The ecological

کلانتری، خ؛ حسینی، س. م و عبدا...زاده، غ (۱۳۸۴). «ساماندهی و یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی با استفاده از تجارب کشورهای اروپای شرقی». فصلنامه روستا و توسعه، سال ۸، ش ۳، ص ۶۷. مدیریت آب و خاک و امور فنی و مهندسی وزارت جهاد کشاورزی استان کرمانشاه. مهندسی مارون (۱۳۸۹).

compensation of land consolidation and its evaluation in Hilly area of southwest China. *Journal of Energy Presidia*. 5: 1192- 1199.

Sklenicka, P., (2006). Applying evaluation criteria for the land consolidation effect to three contrasting study areas in the Czech Republic. *Land use policy* 23, 502- 510.

Tanaka, T., (2003). Land consolidation problem: Experimental Approach. University of Hawaii.

Todorova, S. A. and Lulcheva, D. (2005), "Economic and social effects of land fragment on Bulgarian agriculture". *Journal of Central European Agriculture*, Vol. 6, No. 4, pp. 555-562.

Trnka, J., (2002). Land Fragmentation and Land Consolidation in Czech. Republic. Documentation of the International Symposium.

Vitikainen, A. (2004), "An overview of land consolidation in Europe". *Nordic Journal of Surveying Real Estate Research*. 1(3): 124-136.

Wheeler, R. & Lushaj, S. (1999), Albania Land Consolidation Report. Report prepared for the World Bank. Washington, D.C.: World Bank.

Wu, Z., Liu, M. & Davis, J. (2005). Land consolidation and productivity in Chinese household crop production. *China Economic Review* 16: 28-49.